

ابوالفضل عساری^۱

چکیده

از جمله وظایف و مسئولیت‌های بسیار مهم والدین تربیت صحیح کودکان است. اسلام به این مسئولیت اهمیت بسیاری داده و شخصیت آینده کودک را مرهون تربیت و پرورش و مراقبت پدر و مادر می‌داند. لذا برای تمام لحظات زندگی و دوران عمر افراد دستورات خاص و مقررات ویژه و برنامه‌های تربیتی جامعی ارائه کرده است. آنچه در این مقاله به روش کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است ارائه نکات اصول تربیتی در دوره‌های مختلف رشد از بدو تولد تا هفت‌سالگی در خانواده از دیدگاه آیات و روایات می‌باشد. که نتایج آن این است که والدین پس از آشنایی با این اصول و روش‌ها و با به‌کارگیری آنها، می‌توانند وظیفه خطیر خویش در امر تربیت را به نحو احسن انجام دهند، چرا که تربیت به معنای دقیق آن، انتخاب بهترین روش‌ها در موقعیت‌ها و شرایط خاص است. در بسیاری از مواقع هدف‌های تربیتی کاملاً روشن است و والدین تا حدودی با ویژگی کودکان در سنین مختلف آشنا هستند و کم‌وبیش به نیازهای آنان واقف‌اند، اما این‌که در شرایط، زمان‌ها و سنین مختلف و با توجه به نیاز کودکان چگونه باید برخورد کرد، اصلی‌ترین کار والدین است.

کلیدواژه‌ها: تربیت، دین، والدین، فرزند، شخصیت، اصل

۱. مقدمه

«وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (ذاریات : ۵۶) و جن و انس را نیافریدم جز برای آنکه مرا بپرستند.» همانا هدف از خلقت انسان عبودیت و بندگی خداوند است. این هدف تنها زمانی محقق خواهد شد که انسان، صالح و باایمان باشد و هدف خلقت را بشناسد و در این راستا گام بردارد. انسان صالح نیز، میوه‌ی نظام تعلیم و تربیت قرآنی و اسلامی است؛ اما سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که این انسان در کجا و چگونه پرورش می‌یابد؟ مسلماً خانواده نخستین کانون پرورش و تربیت کودک و معمار اولیه شخصیت اوست؛ و از آنجاکه کودکان مطابق

۱. کارشناس ارشد رشته معارف قرآن - دبیر - aasari@chmail.ir

فطرت الهی، خداپرست و درست‌کردار به دنیا می‌آیند، اگر در محیط رشد آنان رفتارها، روابط و تعاملات بر طبق آیین توحیدی باشد، آنان نیز متقی و موحد خواهند بود، وگرنه از صراط مستقیم منحرف می‌گردند؛ اما مشکل اصلی که بر سر راه تربیت وجود دارد این است که در جامعه امروزی با همه پیشرفت‌هایی که در زمینه های علمی به وجود آمده است، بشر هنوز هم گرفتار بحران و نابسامانی‌های فراوان است که این مطلب نشان‌دهنده انحرافات اخلاقی و تربیتی است که این انحرافات حاکی از عدم وجود یک نظام تربیتی صحیح است. نداشتن یک دیدگاه صحیح درباره‌ی خدا، جهان و انسان و همچنین عدم آشنایی با ساختار وجودی انسان از دیدگاه وحی سبب بروز این مشکلات است و راه‌حل این مشکلات، آشنایی با راه و روش‌های تربیت صحیح مطابق با موازین اسلام (قرآن و عترت) می‌باشد.

از این رو سعی شده تا در این پژوهش با استفاده از آموزه‌های دینی و بهره‌گیری از آیات و روایات تا حدودی که امکان داشته و ملال‌آور نباشد، گوشه‌ای از بایسته‌های تربیت دینی فرزندان را مورد بررسی قرار داده و به استناد آنها کلیدهای طلایی روش‌های صحیح برخورد والدین با فرزندان در دوره‌های مختلف رشد از بدو تولد تا هفت‌سالگی بیان شود، ضمناً با استفاده از علم روانشناسی به گوشه‌هایی از اصول تربیتی نیز اشاره گردیده است. البته در رابطه با موضوع این مقاله به‌طور جداگانه و خاص و با همین عنوان منبع و تحقیقی مشاهده نکردم، هرچند در رابطه با تربیت کودک به‌طور عام منابع و مقالات کتبی به رشته‌ی تحریر درآمده است. اما در مورد تربیت فرزند و موضوعات مرتبط با آن کتاب‌های متعددی وجود دارد که از جنبه‌های گوناگونی مسائل تربیتی را بررسی کرده‌اند که بعضاً عبارت‌اند از:

- ۱ - حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (علیهم السلام) از آیت الله محمدجواد مروجی طوسی.
- ۲ - سیره تربیتی پیامبر (صلی الله علیه وآله) و اهل بیت (علیهم السلام) از دکتر داوودی و دکتر حسینی زاده
- ۳- تربیت فرزند از نظر اسلام از حسین مظاهری.
- ۴- گامی در مسیر تربیت اسلامی (کودکی تا بلوغ) از دکتر رجبعلی مظلومی.

۲. آداب و اصول تربیتی زمینه ساز آغاز تولد (از تولد تا سه سالگی)

۲ ، ۱ . آداب دوران تولد از دیدگاه اسلام

در روایات و احادیث موجود از ابتدای تولد آداب و دستوراتی ذکر شده است که توجه به آن‌ها می‌تواند در تربیت هر چه بهتر فرزندان مؤثر باشد.

۲ ، ۱ ، ۱ . گفتن اذان و اقامه در گوش نوزاد

در برخی از روایات آمده است که خواندن اذان در گوش راست و اقامه در گوش چپ نوزاد، وی را در بهره مندی از آرامش و امنیت روانی و مصون ماندن از جنون، پیسی و غش یاری می‌دهد. این کار هم چنین بسترساز آموزش‌های آتی، درباره مفاهیم اعتقادی و مذهبی است. اگر نوزاد از آغاز با این آواها و آهنگ‌ها آشنا شود، در سنین بالاتر راحت‌تر پذیرای آموزش‌های دینی می‌شود، زیرا با این مفاهیم، واژه‌ها و پیام‌های آن، از این پیش‌مأنوس شده است.

بنابراین یکی از مستحباتی که پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه وآله) بدان سفارش فرمودند: گفتن اذان در گوش راست و گفتن اقامه در گوش چپ نوزاد است، چرا که این عمل آثار روحی بسیار مفیدی در وجود نوزاد دارد.

بدون شک القای جملات اذان در گوش طفل در آغاز زندگی او را با ندای توحید و رسالت آشنا خواهد کرد و صحیفه پاک و نورانی کودک را آماده پذیرش می کند.

پیامبر (صلی الله علیه و آله) می فرماید: «من ولد له فلیؤذن فی أذنه الیمنی بأذان الصلّاة، ولیقم فی أذنه الیسری، فإنها عصمة من الشیطان الرجیم؛ (کلینی، ۱۳۶۷: ۲۴) کسی که صاحب فرزند شود در گوش راستش اذان بگوید و در گوش چپش اقامه، زیرا این عمل فرزند را از شیطان رانده شده، مصون می دارد.»
همچنین امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «نوزادی که در گوشش اذان گفته می شود، دچار افت های شخصیتی چشمگیر نمی شود.» (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۳۷) این افت های شخصیتی همانند افسردگی، روان نژندی^۱ یا روان پریشی^۲ موجب می شود که فرد همیشه مضطرب و آشفته باشد.

۲، ۱، ۲. برداشتن کام نوزاد^۳

امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «حنکوا اولادکم بترتیه الحسین (علیه السلام) فإنه أمان؛ (بروجردی، ۱۴۲۹: ۸۰۴) کام فرزندان خود را با تربت امام حسین (علیه السلام) بردارید که مایه ایمنی کودک خواهد بود.»
این کام برداشتن، منجر به امنیت جسمی و روانی و گرایش به اهل بیت (علیهم السلام) است.
همچنین امام باقر (علیه السلام) فرمودند: «حنکوا اولادکم بماء الفرات و بترتیه قبر الحسین (علیه السلام) فان لم یکن فبماء السماء؛ (کلینی، ۱۳۶۷: ۲۴) کام فرزندان را با آب فرات و با تربت امام حسین (علیه السلام) بردارید و اگر نشد، با آب باران»
بر اساس پیام برخی از روایات، کام برداشتن از آب فرات بدین خاطر است که اگر کسی از آن آب بنوشد، کینه اهل بیت (علیهم السلام) را به دل نخواهد داشت. چون این آب از بین آب های عالم، آب مؤمن برشمرده شده است. چه بسا با عنایت خداوند، نوشیدن یا نوشاندن این آب؛ پیامدهایی همانند امنیت جسمی و روانی یا گرایش عاطفی مهرورزی، به خاندان پیامبر (صلی الله علیه و آله) را به دنبال داشته باشد. کام برداشتن نیز، یکی از اقدامات بسترساز برای تربیت پذیری دینی است.

۲، ۱، ۳. ختنه کردن فرزند پسر

پیامبر گرامی اسلام می فرماید: «إختتنوا اولادکم یوم السابع، فإنه أطهر و أسرع نباتاً للحم و أروح للقلب؛ (مجلسی، ۱۴۰۴: ۴۴) فرزندان خود را در روز هفتم تولد ختنه کنید، زیرا این عمل برای نوزاد پاکیزه تر و در تسریع رشد و نمو جسمانی او مؤثرتر و مایه طراوت بیشتر روح اوست.»
علی ابن یقطین: از امام کاظم (علیه السلام) پرسیدم: ختنه پسر بچه در روز هفتم (تولد) از سنت است یا می توان به تاخیر انداخت؟ و کدام بهتر است؟ فرمودند: «در روز هفتم، از سنت است و اگر عقب بیفتد، اشکالی ندارد.» (کلینی، ۱۳۶۷: ۳۶).
بنابراین ختنه سر آغاز و ابتدای سیرت و سنت انبیاء در نظافت و سلامت جسمی است، علامت اسلام و سمبل شریعت اسلامی است. ختنه، مسلمانان را از سایر ملل متمایز میکند، ختنه پذیرش عبودیت الهی، پذیرش فرمان او و خضوع و خشوع در مقابل قدرت و اقتدار اوست. ختنه از نظر طب یک امر بهداشتی است، نوعی زیبا سازی و آرایش است و یک تدبیر بهداشتی است که فرد را از ابتلاء به بیماریها حفظ میکند.

۴. ۱. ۲. عقیقه کردن

پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه وآله) فرمودند: «کلّ غلام رهنیه بعقیقه». (ابن بابویه، ۱۳۶۷: ۱۶۲) هر کودکی با عقیقه بیمه می شود.»

همچنین امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «الغلام رهن بسابعه بکبش یسمی فیه یعقّ عنه؛ (فیض کاشانی، ۱۴۰۶: ۱۳۳۳) سلامتی هر نوزادی در گرو قربانی کردن گوسفندی است که برای او معین شود و از طرفش عقیقه گردد.» و امام باقر (علیه السلام) میفرماید: «هرگاه روز هفتم ولادت پسر یا دختر یکی از شما فرا رسید، باید گوسفندی عقیقه کند. برای پسر، گوسفند نر و برای دختر گوسفند ماده، عقیقه کنید...» (کلینی، ۱۳۶۷: ۲۷) پس با عنایت به روایات فوق عقیقه کردن جهت نوزاد متضمن سلامتی وی و بیمه نمودن آن خواهد بود.

۵. ۱. ۲. انتخاب نام نیک

از دیگر سنت‌هایی که در آغاز تولد نوزاد باید مورد توجه والدین باشد انتخاب نام است. انتخاب بهترین نام که نشانه بندگی و عبودیت پروردگار و یادآور فضایل و مکارم اخلاقی باشد.

امام علی (علیه السلام) در این زمینه می فرماید: «حقّ الولد علی الوالد أن یحسن اسمہ و یحسن أدبہ؛ (ابن بابویه، ۱۴۱۳: ۳۷۲) حق فرزند بر پدر آن است که نام نیکویی بر او نهد و به بهترین شکل او را تربیت نماید.» نکته مهم در نام گذاری این است که نام هر کس و هر معنایی که بر روی کودک گذاشته شود، با ذکر مکرر آن در طول زندگی، یاد و خاطره و ویژگی‌های آن شخص و آن معنا در ذهن و روان کودک تأثیر می گذارد و پیوند خاصی بین آن دو ایجاد می شود که در سعادت و شقاوت او مؤثر است. (مروجی طبسی، ۱۳۸۳: ۳۹).

بنابراین برگزیدن نام نیک، از دیگر عوامل بستر ساز در فرایند تربیت دینی است و همانطور که اشاره شد نام نیکو، نماد هویت و شخصیت آینده هر فرد است. هویت هر کسی، از متغیرهای فراوانی اثر می پذیرد که یکی از اولین متغیرهای دخیل در شکل گیری هویت، نام او است.

نام همراه همیشگی انسان تا قیامت است و حتی به استناد برخی از روایت‌ها، در قیامت نیز انسان را به نام دنیایی وی فرا می خوانند. هنگام حشر و فراخوانی آدمیان، آنان را به اسم هایشان صدا می زنند. همانطور که امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «برای فرزندان نام نیکو انتخاب کنید، چون روز قیامت با همان نامها خوانده می شوید (که صدا میرسد): ای فلانی پسر فلانی! برخیز به سوی نورت! ای فلانی فرزند فلانی تو برخیز نوری نداری.» (کلینی، ۱۳۶۷: ۱۹).

به نقل از ربیع ابن عبدالله: به امام صادق (علیه السلام) گفته شد: فدایت شوم! ما فرزندانمان را به نام شما و پدرانمان می نامیم. آیا این کار برای ما سودی دارد؟ فرمود: «آری، به خدا سوگند! آیا دین، چیزی جز دوستی است؟ خداوند فرمود: اگر خدا را دوست می دارید، از من پیروی کنید تا خداوند شما را دوست بدارد و گناهان شما را ببامزد.» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۳۰).

امام باقر (علیه السلام) به کودک خردسالی فرمود: «اسمت چیست؟ گفت: محمد. حضرت فرمود: کنیه ات چیست؟ گفت: علی. حضرت فرمود: تو (به وسیله این نام و کنیه) بر خود دژی ساخته ای که شیطان دیگر بر تو راهی نمی یابد. هر وقت شیطان بشنود کسی نام محمد یا علی را صدا می زند مانند سرب یا قلعه، ذوب می شود و هرگاه بشنود کسی را به نام یکی از دشمنان ما می خوانند به شادی و نشاط درآید و بر خود ببالد.» (کلینی، ۱۳۶۷: ۲۰).

همچنین به استناد برخی از روایت‌ها نامگذاری فرزند می بایست قبل از تولد یا در روز هفتم (تولد) انجام گیرد.

۲، ۱، ۶. شیردهی به نوزاد

مهم ترین نیاز کودک بعد از تولد، نیازهای زیستی اوست، بنابراین انتخاب روش مناسب برای ارضای این نیاز زمینه رشد سایر ویژگی ها و استعدادهای کودک را فراهم می کند.

شیر مادر برای کودک، بزرگ ترین هدیه و کامل ترین غذاست. «شیردهی به نوزاد نه تنها آغاز تغذیه نوزاد، بلکه سرآغاز برقراری ارتباط با سایر اشیاء است، چگونگی آغاز این امور و الگویی که بین مادر و نوزاد شکل می گیرد، مبنای تمام روابط این فرد با جهان واقعی خواهد بود.» (وینی کات، ۱۳۸۵: ۸۱).

همان طور که اشاره شد سریع ترین دوره رشد بعد از تولد، دوران شیرخوارگی است. امروزه نتایج حاصل از مطالعات و تحقیقات علمی حاکی از آن است که شیر مادر کامل ترین غذا، حاوی تمامی موادی است که برای رشد بدنی، ذهنی، عاطفی و روانی نوزاد مورد نیاز است، بنابراین تأمین نیازهای متنوع غذایی نوزاد به طور کامل و روزی چند بار برای والدین جز از طریق شیر مادر نمی تواند میسر باشد.

نکته بسیار مهم در تغذیه کودک با شیر مادر این است که ترکیبات شیر مادر همراه با رشد نوزاد و متناسب با نیازهای او تغییر پیدا می کند. «حرارت شیر مادر درست به میزانی است که دستگاه گوارشی کودک به آن نیاز دارد. زمانی که مادر کودک را در آغوش گرفته و سعی در سیراب کردن او دارد در حقیقت نیاز عاطفی و روانی او را نیز به بهترین شیوه ممکن ارضا می کند.» (افروز، ۱۳۸۴: ۴۵) در واقع در دوران شیرخوارگی علاوه بر این که ساختمان جسمی کودک محکم می شود، ساختار روحی او نیز تکوین می یابد و رفتار و گفتار مادر به همراه شیر در نوزاد تأثیر می گذارد، به همین سبب اجر مادر شیرده بسیار عظیم است.

امام صادق (علیه السلام) در این زمینه می فرمایند:

«هنگامی که زن، باردار می شود به سان روزه دار شب زنده دار است که با جان و مال خود در راه خدا جهاد می کند و هر گاه وضع حمل کند، اجر و پاداشی دارد که کسی از عظمت آن آگاه نیست و هر گاه فرزند خود را شیر دهد، به هر مکیدن نوزاد پاداشی به او دهند که برابر است با آزاد کردن بنده ای از فرزندان اسماعیل و هنگامی که از شیر دادن فرزند فارغ شود، فرشته بزرگواری بر پهلویش زند و گوید: اعمال خود را از سر گیر که خداوند تو را آمرزیده است.» (مروجی طبسی، ۱۳۸۳: ۵۱).

بنابراین به گفته پیامبر (صلی الله علیه وآله) هیچ شیری بهتر از شیر مادر نیست «لیس للصبی لبن خیر من لبن أمه؛

(نوری، ۱۴۰۸: ۱۵۶) هیچ شیری برای نوزاد بهتر از شیر مادرش نیست.»

لازم به تذکر است که هیچ عاملی سبب نمی شود که مادر شیردهی به فرزند را قطع کند، چرا که اکثر مادران دارای شیر هستند. «تنها بیماری هایی از قبیل ایدز، سل و سفلیس در مادر سبب می شود که شیردهی امکان پذیر نباشد.» (بهشتی، ۱۳۸۲: ۶۱).

در امر شیردهی، بهداشت جسمانی مادر نیز فوق العاده مهم است، پاکیزه بودن مادر، تمیز بودن لباس ها، انتخاب لباسی که برای در آغوش کشیدن کودک نرم و مناسب باشد و همچنین دارای رنگ ساده و آرامش بخش باشد، بسیار حائز اهمیت است. محبت کردن مادر به کودک شیرخوار و استفاده از کلمات محبت آمیز و عاطفی بسیار مؤثر است، همچنین گوش کردن به صداهای نیکو همچون صوت قرآن در هنگام بیدار بودن نوزاد در روح کودک اثرگذار است.

مقدار شیردهی همان گونه که خداوند در قرآن کریم می فرماید دو سال است: «وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ» (بقره: ۲۳۳) مادران، فرزندان خود را دو سال تمام، شیر می دهند. (این) برای کسی است که بخواهد دوران شیرخوارگی را تکمیل کند.»

محبت در ابتدای برقراری ارتباط با نوزاد کلید اصلی تعلیم و تربیت در هر مرحله است، اولین جلوه های محبت برای کودک تازه متولد شده، لذتی است که او از لمس بدن خودش، با گرمای بدن مادر و مکیدن پستان مادر می برد، بنابراین محبت در هر دوره از زندگی کودک به تربیت او برکت می دهد و راه و مسیر را برای والدین نیز هموار می کند.

۲، ۲. اصول تربیت کودک از تولد تا سه سالگی

۲، ۲، ۱. اصل محیط مساعد

فراهم ساختن تغذیه سالم برای مادر و ایجاد بهداشت روانی و جسمی مادر از اصول این دوره است.

۲، ۲، ۲. اصل تنظیم رفتار کودک

با توجه به این اصل باید ساعت خورد و خوراک کودک، زمان شست و شو و زمان دفع ادرار کودک تنظیم شود تا به تدریج انجام وظایف شخصی به کودک آموزش داده شود.

۲، ۲، ۳. اصل محبت و مصاحبت

محبت زیربنای رشد و پرورش شخصیت انسان ها است و همه انسان ها به آن نیازمند هستند، درآغوش گرفتن به موقع فرزند، به خصوص در هنگام شیردادن، بوسیدن کودک و دست نوازش بر سرش کشیدن، مصاحبت و گفتگو با کودک در سلامت روانی او بسیار مؤثر است. (امیر حسینی، ۱۳۹۱: ۶۷) همه روان شناسان معتقدند که کودکان به موازات نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی به ویژه در سنین نخستین، نیازمند ارتباطات عاطفی و پذیرش از جانب دیگران هستند که برآورده کردن این نیازها، موجب بسترسازی آرامش و تعادل روانی و دستیابی به برخی از بالندگی های روانی است. آرامش روانی، امنیت خاطر، اعتماد به نفس، اعتماد به والدین، الگوگیری در مهرورزی به دیگران و پیشگیری از انحرافات، نمونه ای از این امتیازات است. به اعتقاد برخی از روان شناسان، مهرورزی و محبت نمودن به کودکان، نه تنها موجب تندرستی بلکه بهترین پل ارتباطی برای تربیت کودکان در ساحت های گوناگون اعم از تربیت اخلاقی، دینی، سیاسی، عاطفی، فیزیکی و آموزشی است.

ارتباط عاطفی با فرزند موجب می شود که وی با والدین خویش صمیمی باشد، به آنان اعتماد کند و آنان را پناهگاه خویش در بحران های زندگی بداند. خداوند در قرآن کریم، خطاب به پیامبرش می فرماید: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ». (آل عمران: ۱۵۹) به (برکت) رحمت الهی، در برابر آنان [= مردم] نرم (و مهربان) شدی! و اگر خشن و سنگدل بودی، از اطراف تو، پراکنده می شدند.»

بنابراین نقش محبت در جلب دیگران به دینداری، به خوبی از این آیه کریمه روشن می شود.

۲، ۲، ۴. اصل کار و فعالیت

آموزش به کارگیری فعالیت های حسی و حرکتی به طور غیرمستقیم به وسیله قرار دادن اسباب بازی در اختیار کودک و مساعدت والدین برای راه رفتن و همچنین آموزش سخن گفتن از یک تا سه سالگی به وسیله سخن گفتن صحیح پدر و مادر و بزرگتران و بکارگیری کلمات و عبارات کوتاه و ساده و خواندن اشعار ساده برای کودک از وظایف والدین است.

۲، ۲، ۵. اصل تربیت هوش عقلی و اخلاقی

براساس این اصل، اجازه دادن به کنجکاوی کودک و تقلید و راهنمایی او در این مسیر و همچنین پرهیز از ترساندن کودک یا لوس کردن او و توجه به میل قدرت طلبی کودک و همچنین توجه به میل جنسی که در این دوره منشأ کنجکاوی و لذت است و کنترل و هدایت آن با رفتاری آرام و محبت آمیز. (امیر حسینی، ۱۳۹۱: ۶۸).

۲، ۲، ۶. اصل مبارزه با عادات بد

با استفاده از ساختن محیط مناسب از جهت بهداشت روانی و آموزش دادن از راه عمل والدین یعنی الگوی رفتاری و سیراب کردن کودک از محبت مثبت نه افراطی و گفتن دلایل زشتی یک عمل به صورت ساده و قابل فهم به کودک، این اصل میسر می شود.

با به کارگیری آدابی که گفته شد والدین می توانند زمینه های رشد جسمی، روحی، شخصیتی و اجتماعی کودک خویش را فراهم کنند و گام های اولیه و اساسی را در تربیت فرزند خویش بردارند.

۳. آداب و اصول تربیتی زمینه ساز پس از تولد (سه تا هفت سالگی)

این دوره از زندگی کودک دوران حساسی است؛ از یک طرف کودک از فضای عدم تکلم بیرون آمده و از سوی دیگر دوران پیش از سن دبستان و آموزش و تعلیم را پشت سر می گذارد. در این مرحله کودک دارای ماهیت غیر منطقی، متناقض و خود محور است، از آن جایی که هنوز قادر به تجزیه و تحلیل مجموعه هایی که درک می کند نیست، لذا داوری های کودک صرفاً از نقطه نظر خود او صورت می گیرد و او نمی تواند خود را به جای دیگران بگذارد و از چشم آنان به قضیه نگاه کند. در حدود سه تا هفت سالگی کودک همه چیز را دارای جان و فهم و شعور می داند. در کودک تصور فضا و شکل و اندازه، از راه تماس مستقیم وی با اشیاء و اوضاع حاصل می شود و تصورات کودک به هیچ وجه انتزاعی و جدا از شیء نیستند و انتظار درک مفاهیم و افکار انتزاعی از کودکان در این سن نه تنها بیهوده بلکه غلط است، چرا که سبب ایجاد تصورات غلط در ذهن کودک می شود. جهان کودک جهان محسوسات و مشهودات است. (باهنر، ۱۳۸۰: ۲۶) و تنها اشیایی که لمس می کند را متوجه می شود، پس برای تعامل با کودکان چه روش و سبکی را باید پیش گرفت تا دچار تعامل غلط و ناصواب نشد؟ تربیت کودک در این دوره دارای ابعاد و اصول اساسی است که در ادامه به آن پرداخته می شود.

۳، ۱، ۱. اصول اساسی تربیت کودک از سه تا هفت سالگی

۳، ۱، ۱. اصل تعدیل درون نگری

درون نگری در علم روانشناسی عبارتست از تلاش برای توصیف فرایندها و تجربیات روانی فرد توسط خود فرد. حال با هماهنگ ساختن فکر، تخیل و عمل آزادانه کودک با یکدیگر این اصل عملی می شود.

۳، ۱، ۲. اصل تحریک پرسش گری کودک

این اصل از طریق توجه به علاقه او و کمک کردن به کودک برای یافتن پاسخ به پرسش هایش و همچنین پاسخ به پرسش های کودک به زبانی ساده و قابل فهم محقق می شود.

۳، ۱، ۳. اصل تقویت قوه مشاهده گری

این اصل از راه تمرین دادن به کودکان برای خوب مشاهده کردن امکان پذیر است و این که کودک با صبر و حوصله به مشاهده کاری تشویق و ترغیب گردد.

۳، ۱، ۴. اصل تربیت حواس کودک

به کودک برای خوب دیدن، آموزش بوئیدن و انجام کارهای دستی مانند لمس کردن اشیاء، بستن بند کفش، مسواک زدن به دندان ها و پرورش بینایی کودک به وسیله نقاشی، آموزش خواندن و نوشتن و تربیت شنوایی کودک از طریق نوارهای مناسب قصه، شعر، صوت قرآن و حس چشایی او از طریق چشیدن غذا و درک مزه آن باید کمک کرد تا حواس کودک به نحو احسن تربیت شود. (امیر حسینی، ۱۳۹۱: ۶۹).

۳، ۱، ۵. اصل تربیت تخیل

از جمله ویژگی های کودک در این دوره، این است که واقعیت را با آفریده های خیال خود درمی آمیزد. کودک در این دوره شیفته ی داستان ها و افسانه های عجیب و غریب است که استفاده از آن ها با رعایت جانب احتیاط و دور از افراط و تفریط لازم و ضروری است و بهتر است کودکانی که زیاد خیال پردازی می کنند با داستان های واقعی و کودکان بی خیال با خیال پردازی آشنا شوند. (باهنر، ۱۳۸۰: ۲۷).

۳، ۱، ۶. اصل تربیت شخصیت

یکی از صفات بارز کودکان در این سنین، تشخیص طلبی است که جلوه خاصی پیدا می کند. والدین باید با استفاده از تمایل خودنمایی کودک و با تکیه بر حس تقلید شدیدی که در وی ظهور می کند، موجبات غنی ساختن شخصیت او را فراهم کند، در این زمینه دادن الگوی مناسب به کودکان و تشویق آنان یکی از وظایف والدین است.

بازی های کودکان و نقش هایی که در بازی به عهده می گیرند برای آموختن راه و رسم زندگی و قبول مسئولیت های عمومی بسیار مفید است. این دوره از نظر اخلاقی، دوره ایجاد عادات مطلوب است و این تنها اخلاقی است که در این سن امکان پذیر است. کودکان در این سن از راهنمایی های عملی و فراگرفتن راه و روش های کاربردی بیشتر بهره مند می شوند تا راهنمایی های لفظی و غیر عملی. هدف راهنمایی های والدین باید کمک به کودک به طور غیر مستقیم باشد تا خودش راه هایی را که بهتر و مؤثرتر است کشف کند و با به دست آوردن اعتماد به نفس و احساس اطمینان آمادگی لازم برای ورود به دبستان را پیدا کند. (باهنر، ۱۳۸۰: ۲۸).

نکته دیگر در تربیت شخصیت کودک این است که اعتدال و میانه روی حفظ شود، چرا که مخالفت همیشگی با خواسته های کودک و ایجاد نظم بی روح با تشخیص طلبی کودک ناسازگار است. (امیر حسینی، ۱۳۹۱: ۷۰) ابتدا همیشه علت خواسته هایش پرسیده شود و با مهر و محبت و کمی اغماض و نرمی با او گفتگو شود و تا جایی که امکان برآوردن خواسته های کودک میسر است، حتماً نیازها و خواسته هایش برطرف گردد.

۳، ۱، ۷. اصل نوازش

کودک به لطف و نوازش نیازمند است، به آغوش گرفتن، بوسیدن و ابراز احساسات نیازمند است، زیرا در این دوره کودک حالت انحصاری دارد و در رفتارهای تبعیض آمیز احساس بی کسی و تنهایی می کند و از همین سن دچار اختلالات اخلاقی می شود.

۳، ۱، ۸. اصل ایجاد عادات پسندیده

تشکیل عادات پسندیده جریانی است که در هر نوع رفتار انسان تأثیر آن دیده می شود، تشکیل این عادات پسندیده در نتیجه شرکت فعالانه فرد در انجام وظایف است و این برعهده والدین است که کودک را در فعالیت های مربوط به خود شرکت

دهند، مانند غذا خوردن مناسب، روز بخیر گفتن، سلام کردن، تشکر کردن، نظم داشتن، به موقع خوابیدن و بیدار شدن، نماز خواندن، تلاوت قرآن، سخن نیکو گفتن، فریاد زدن و... چنان چه این اعمال از سوی والدین و بزرگسالان رعایت نشود، کودک نیز عادت نخواهد کرد. در نتیجه این دوره نسبت به دوره قبل ترقی مهمی به شمار می آید و شخصیت کودک ترسیم می شود و رفتارهای ماقبل اخلاقی در او شکل می گیرد و رفته رفته به عادت تبدیل می شود. (امیر حسینی، ۱۳۹۱: ۷۲).

۴. کلیدهای طلایی عملکرد والدین در دوران کودکی دوم

اصول تربیتی در همه دوران های زندگی بسیار زیاد و قابل ملاحظه هستند، اما تعدادی از اصول از اهمیت ویژه ای برخوردارند، چرا که هم در آن ها به نیازهای جسمی و هم به نیازهای روحی و شخصیتی کودک توجه شده است، بنابراین در این قسمت نکاتی به صورت مختصر و کلیدی بیان می شود که رعایت این نکات سبک و روشی صحیح و اسلامی است. البته برخی از اصول تنها به این دوران اختصاص ندارد و در مراحل دیگر زندگی کودک نیز قابل استفاده، مفید و مؤثر است.

۱.۴. اظهار و ابراز محبت

امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «ان الله عزوجل یرحم الرجل لشدّة حبه لولده؛ (ابن بابویه، ۱۴۰۶: ۲۰۱) خداوند مرد را به خاطر شدت محبت و دوستی فرزندش، مورد لطف و رحمت خویش قرار می دهد.»

همچنین فرمودند: «القبلة حسنة و الحسنة عشرة؛ (مروّجی طبسی، ۱۳۸۳: ۷۰). بوسیدن فرزند نیکویی است و پاداش هر نیکویی ده برابر است.» (اشاره به سوره مبارکه ای انعام، آیه ۱۶۰).
البته ابراز محبت به رفتاری و گفتاری تقسیم می شود.

اقدامات عملی و رفتاری، از قبیل روی زانو نشانیدن، درآغوش گرفتن، بوسیدن، سواری دادن و بعضی وقت ها کنار کودکان خوابیدن، هدیه دادن، بازی کردن و بر سر آن ها دست نوازش کشیدن است که در بسیاری از روایات مورد توجه و تأکید قرار گرفته است که به ذکر برخی از این روایات پرداخته می شود.

رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «احبوا الصّبیان و ارحمهم؛ (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۲۶) کودکان را دوست بدارید و نسبت بانان رؤف و مهربان باشید.»

«و کان النّبیّ (صلی الله علیه و آله) اذا اصبح مسح علی رؤس ولده؛ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۱۴) روش رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) در خانواده این بود که همه روزه صبح دست محبت بسر فرزندان خود میکشید.»

رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) حسن و حسین (علیهما السلام) را بوسید، اقرع بن حابس که ناظر مهر و عطوفت پیغمبر نسبت به فرزندان خود بود عرض کرد: من ده فرزند دارم و هرگز آنها را نبوسیده ام. حضرت در جواب فرمود: «ما علیّ ان نزع الله الرّحمة منك؛ (طبرسی، ۱۴۱۲: ۱۱۳) ربطی بمن ندارد که خداوند ریشه رحمت و شفقت را از قلب تو کنده است.»

رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمودند: «من قبل ولده كتب الله عزّ و جلّ له حسنة؛ (کلینی، ۱۳۶۷: ۴۹) آن کس که فرزند خود را ببوسد حسنه ای در نامه عمل او ثبت خواهد شد.»

البته همانطور که اشاره شد علاوه بر ابراز رفتاری محبت می توان از ابراز گفتاری نیز بهره برد که این ابراز گفتاری شامل، کلمات محبت آمیز است که در روایات زیاد مورد تأکید قرار گرفته است.

امیرالمؤمنین (علیه السلام) وقتی می خواستند با فرزندان، به ویژه در سنین پایین سخن بگویند، از واژه «یا بُنیّ» استفاده می کردند که حاکی از مهرآمیز بودن و نشان دادن مهر درونی به فرزندان بود.

۲.۴. بازی با کودکان

یکی از راه های اظهار محبت والدین به فرزند این است که با در نظر گرفتن موقعیت سنی کودک وسایل بازی و سرگرمی متناسبی برای او تهیه کنند و گاهی نیز با او همبازی شوند، چرا که بازی برای کودکان بسیار سرورانگیز و نشاط بخش است و مایه رشد استعدادها و عواطف کودک می شود.

پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه وآله) فرمودند: «من کان عنده صبیّ فلیتصاب له؛ (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۲۶) هرکس کودکی داشته باشد باید با وی کودکانه رفتار کند.»

حضرت امیر المؤمنین علی (علیه السلام) نیز فرمودند: «من کان له ولد صبا؛ (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۲۶) کسی که کودکی دارد باید در راه تربیت او خود را تا سر حدّ طفولیت و کودکی تنزل دهد.»

همچنین حضرت رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمود: «رحم الله عبدا اعان ولده علی برّه بالاحسان الیه و التآلف له و تعلیمه و تأدیبه؛ (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵، ص ۶۲۶) رحمت خداوند بر پدری که در راه نیکی و نیکوکاری بفرزند خود کمک کند، باو احسان نماید و چون کودکی، رفیق دوران کودکی وی باشد، او را عالم و مؤدب بار آورد.» در این خصوص نمونه ای از سیره تربیتی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) را می آوریم.

«عن یعلی العامریّ انه خرج من عند رسول الله (صلی الله علیه و آله) الی طعام دعی الیه فاذا هو بحسین (علیه السلام) یلعب مع الصّبیان فاستقبل النبیّ صلی الله علیه و آله امام القوم. ثمّ بسط یدیه. فظفر الصّبیّ هاهنا مرّة و هاهنا مرّة؛ و جعل رسول الله (صلی الله علیه و آله) یضاحکه حتّی اخذه. فجعل احدی یدیه تحت ذقنه و الأخری تحت قفاه و وضع فاه علی فیه و قبله؛ (نوری، ۱۴۰۸: ۶۲۶). مردی بنام یعلی عامری از محضر رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) خارج شد تا در مجلسی که دعوت داشت شرکت کند. جلو منزل، حسین (علیه السلام) را دید که با کودکان مشغول بازی است. طولی نکشید رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) بمعیت اصحاب خود از منزل خارج شد، وقتی حسین (علیه السلام) را دید دستهای خود را باز کرد و از اصحاب جدا شد، بطرف فرزند رفت تا او را بگیرد. کودک خنده کنان این طرف و آن طرف می گریخت و رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) نیز خندان از پی او بود. بچه را گرفت، دستی زیر چانه کودک و دست دیگر پشت گردن او گذارد، لب بر لبش نهاد و او را بوسید.»

آری رهبر عالیقدر اسلام در حضور مردم با فرزندش چنین رفتار میکند تا علاوه بر انجام وظیفه، مردم را در راه تربیت فرزندان بشادکردن کودکان و بازی با آنان بیشتر متوجه فرماید.

بازی پدر و مادر با فرزند مانند لباس نو و کفش قشنگ و اسباب بازی، مایه مسرت و شادمانی کودک است. در اسلام مسرور کردن کودک از عبادت است.

نکته ی دیگر اینکه کارهای اطفال در موقع بازی کردن و همچنین سخنانی که می گویند حاکی از طرز فکر و روحیه کودکان و نشان دهنده درجه شخصیت روانی آنان است. بزرگسالان می توانند در ضمن بازی با کودکان بدرجه هوش و مراتب لیاقت معنوی آنها پی ببرند.

در روایتی دیگر امام صادق (علیه السلام) فرمودند: «دع ابنک یلعب سبع سنین؛ (کلینی، ۱۳۶۷: ۴۶) فرزند خود را هفت سال آزاد بگذار بازی کند.»

یکی دیگر از فوائد بازی کردن تمرین استقلال اراده و احیاء حس ابتکار است. موقعی که طفل روی خاکها چاه میکند، وقتی دست بکار بنائی شده اطاقک میسازد تمام دستگاه فکرش مانند یک مهندس ساختمان، کار می کند و از موفقیت‌های خود لذت می برد. موقعی که در وسط کار، با مانع برخورد می کند، چاه فرو می ریزد یا اطاقک خراب می شود، بفکر چاره‌جویی می افتد و همه این کارها برشد فکر و بروز شخصیت او کمک می کند.

۳. ۴. وفای به وعده

دستور اسلام به والدین این است که به وعده‌هایی که می دهند عمل کنند زیرا باعمل نکردن به وعده‌ها، شخصیت فرزندان خویش را تحقیر کرده و به آنان درس دروغ‌گویی می دهند و با گفتار بی عمل خود، سخنانی را هم که در آینده می خواهند بگویند از پیش بی اعتبار می سازند. البته دستور اسلام عمل به وعده‌های صحیح است نه وعده‌های بی پایه و اساس. پیامبر گرامی اسلام می فرماید: «أحبُّوا الصِّبَّانَ وأرحمهم، فإذا وعدتموهم شيئاً ففوا لهم، فإنهم لا يدرون إلا أنكم ترزقونهم؛ (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۲۶) کودکان را دوست بدارید و به آن‌ها اظهار محبت کنید، پس اگر به آنان وعده‌ای دادید، به آن وفا کنید، زیرا آنان روزی خود را به دست شما می بینند.»

همچنین کلیب صیداوی از حضرت ابوالحسن (علیه السلام) حدیث می کند که فرمود: «إذا وعدتم الصِّبَّانَ ففوا لهم فإنهم يرون أنكم الذين ترزقونهم إن الله عزّ وجلّ ليس يغضب لشيء كغضبه للنساء و الصِّبَّان؛ (کلینی، ۱۳۶۷: ۴۶).

چون به اطفال وعده‌ای دادید وفا کنید و تخلف ننمائید زیرا کودکان گمان میکنند شما رازق آنها هستید. خداوند برای هیچ چیز، بقدر تجاوز بحقوق زنان و کودکان غضب نمی کند.»

۴. ۴. رعایت عدالت و مساوات بین فرزندان

یکی دیگر از وظایف والدین رعایت عدالت و مساوات بین فرزندان است. این که هیچ گاه پسر را بر دختر یا فرزندی را بر فرزند دیگر مقدم ندانند، از نکات بسیار مهم است، چرا که اعتماد بچه‌ها از والدین سلب می شود و با دست خود کودکان را در آتش حسادت، دشمنی و کینه تیزی می اندازند.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله) فرمودند: «إتقوا الله وأعدلوا بین أولادکم كما تحبون أن یبروکم؛ (مروّجی طیسی، ۱۳۸۳: ۷۷) از خدا بترسید و بین فرزندان‌تان با عدالت رفتار کنید، همان گونه که دوست دارید آنان به شما نیکی کنند.»

امام صادق (علیه السلام) از پدر گرامی خود نقل کرده است که می فرمود: «و الله لا صانع بعض ولدی و اجلسه علی فخذی و اکثر له المحبّة و اکثر له الشکر و إن الحقّ لغیره من ولدی و لکن محافظه علیہ منه و من غیره لئلا یصنعوا به ما فعل بیوسف اخوته؛ و ما انزل سورة یوسف آلا امثالا لکیلا یحسد بعضنا بعضا کما حسد یوسف اخوته و بغوا علیہ؛ (نوری، ۱۴۰۸: ۶۲۶) بخدا قسم رفتار من با بعضی از فرزندانم از روی تکلف و بی میلی است، او را روی زانوی خود می نشانم، محبت بسیار می کنم، از وی شکرگزاری و قدردانی می نمایم، با آنکه این همه احترام و محبت شایسته فرزند دیگر من است، باین تکلف تن میدهم، او و برادرانش را بیش از حد احترام می کنم برای اینکه فرزند شایسته‌ام از شرّ آنان مصون باشد، برای اینکه اینان با کودک عزیز من رفتاری را که برادران یوسف با یوسف نموده‌اند ننمایند. خداوند سوره یوسف را بطور نمونه بر پیغمبرش فرو فرستاد تا افراد نسبت بیکدیگر حسدورزی نکنند و مانند برادران حسود یوسف، بحسد و ستم آلوده نشوند.»

۵. ۴. احترام و تکریم فرزند

کودکان در هر سنی که باشند برای خود شخصیت و احترام قائلند، دوست دارند به شخصیت آنان توجه شود و

مورد تکریم و احترام قرار گیرند. از این رو لازم است که والدین به این گرایش نظری توجه کنند و روحیه کودکان را با عزت نفس و اعتماد به نفس گرامی بدارند و از تحقیر و تمسخر و به رخ کشیدن عیب ها و لغزش های فرزندان خود بپرهیزند به خصوص در حضور دیگران.

در این زمینه نیز پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه وآله) می فرمایند: «أكرموا أولادكم و أحسنوا آدابهم یغفر الله لکم؛ (طبرسی، ۱۴۱۲: ۴۷۸) فرزندان خود را احترام کنید و آدابشان را نیکو گردانید که مورد رحمت و بخشش قرار خواهید گرفت.» همچنین در راستای احترام به کودک می فرمایند: «بادروا أولادکم بالکنی قبل أن تلقب علیهم باللقاب؛ (مروّجی طبسی، ۱۳۸۳: ۸۵) پیش از آن که لقب های زشت بر فرزندانتان غلبه پیدا کند، لقب ها و کینه های خوب بر آنان بگذارید.» دراین رابطه به نمونه هایی از سیره تربیتی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) اشاره خواهیم نمود.

«عن النبیّ (صلی الله علیه وآله) أنه کان جالسا فاقبل الحسن و الحسین. فلما رآهما النبیّ قام لهما و استبطأ بلوغهما الیه، فاستقبلهما و حملهما علی کتفیه و قال نعم المطیّ مطیّکما و نعم الرّاکبان اتما؛ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۸۰).

رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) نشسته بود حسن و حسین (علیهما السلام) وارد شدند، حضرت به احترام آن ها از جای برخاست و به انتظار ایستاد. کودکان درراه رفتن ضعیف بودند. لحظاتی چند طول کشید، نرسیدند. رسول اکرم به طرف کودکان پیش رفت و از آنان استقبال نمود، بغل باز کرد هر دو را بر دوش خود سوار نمود و به راه افتاد و می فرمود: فرزندان عزیز، مرکب شما چه خوب مرکبی است و شماها چه سواران خوبی هستید!

«دعی النبیّ (صلی الله علیه وآله) الی صلاه و الحسن متعلّق به فوضعه النبیّ (صلی الله علیه وآله) مقابل جنبه و صلی. فلما سجد اطال السجود فرفعت رأسی من بین القوم فاذا الحسن علی کتف رسول الله (صلی الله علیه وآله) فلما سلّم قال له القوم: یا رسول الله، لقد سجدت فی صلاتک هذه سجده ما کنت تسجدها کأنما یوحی الیک. فقال: لم یوح الیّ و لکن ابنی کان علی کتفی، فکرهت ان اعجله حتّی نزل؛ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۸۴).

رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) مردم را به نماز خواند و حضرت حسن (علیه السلام) طفل خردسال صدیقه اطهر (سلام الله علیها) نیز با آن حضرت بود. پیغمبر طفل را پهلوی خود نشانند و به نماز ایستاد. یکی از سجده های نماز را خیلی طول داد. راوی حدیث می گوید: من سر از سجده برداشتم، دیدم حضرت حسن (علیه السلام) از جای خود برخاسته و روی کتف پیغمبر نشسته است. وقتی نماز تمام شد مأمومین گفتند یا رسول الله چنین سجده ای از شما ندیده بودیم، گمان کردیم وحی به شما رسیده است. فرمود وحی نرسیده بود، فرزندم حسن در حال سجده بر دوشم سوار شد، نخواستم تعجیل کنم و کودک را به زمین بگذارم، آن قدر صبر کردم تا طفل، خودش از کتفم پائین آمد.»

امام صادق (علیه السلام) فرمود: «صلی رسول الله (صلی الله علیه وآله) بالنّاس الظّهر فحخّف فی الرّکعتین الاخیرتین. فلما انصرف قال له النّاس: هل حدث فی الصّلوّه حدث؟ قال و ما ذاک؟ قالوا: حخّفت فی الرّکعتین الاخیرتین. فقال لهم: اما سمعتم صراخ الصّبیّ؟ (کلینی، ۱۳۶۷: ۴۸) رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) نماز ظهر را با مردم به جماعت گذارد و دو رکعت آخر را به سرعت و با اسقاط مستحبات برگزار کرد. پس از نماز، مردم گفتند یا رسول الله آیا در نماز پیش آمدی شد؟ حضرت پرسید مگر چه شده؟ عرض کردند دو رکعت آخر را با سرعت، ادا کردید. فرمود مگر صدای شیون و استغاثه کودک را نشنیدید؟»

آری رسول مکرّم اسلام (صلی الله علیه وآله) گاهی به احترام کودک خود سجده نماز را طولانی می کند و گاهی به احترام کودک مردم نماز را به سرعت خاتمه می دهد و در هر دو صورت از کودکان احترام می کند و عملاً به مردم درس پرورش شخصیت اطفال را می آموزد! اساساً رسول اکرم (صلی الله علیه وآله) نسبت به تمام کودکان، خواه فرزندان خود یا اطفال مردم، رأفت و مهر مخصوص داشت و لطف و عنایت به کودکان از عادات حمیده و صفات پسندیده پیغمبر اسلام بود.

و آخرین روایت در این قسمت در خصوص نیکی به فرزندان به شرح ذیل می‌باشد.
حضرت رسول اکرم (صلی‌الله علیه وآله) فرمودند: «رحم الله من اعان ولده علی برّه. قال قلت کیف یعینه علی برّه؟ قال یقبل میسوره و یتجاوز عن معسوره و لا یرهقه و لا یخرق به؛ (کلینی، ۱۳۶۷: ۵۰) خدای رحمت کند کسی را که در نیکی و نیکوکاری به فرزند خویش کمک کند. راوی حدیث پرسید: چگونه فرزند خود را در نیکی یاری نماید؟ حضرت در جواب چهار دستور داد:

- ۱- یقبل میسوره. آنچه را که کودک در قوه و قدرت داشته و انجام داده است از او قبول کند.
- ۲- و یتجاوز عن معسوره. آنچه انجام آن برای کودک سنگین و طاقت‌فرسا است از او نخواهد.
- ۳- و لا یرهقه. او را به گناه و طغیان وادار نکنند.
- ۴- و لا یخرق به. به او دروغ نگوید و در برابر او مرتکب اعمال احمقانه نشود.»

۴، ۶. توجه به مسائل جسمی و مهارت‌های کودک

در دوران کودکی دوم یعنی از سنین سه تا هفت سالگی، کودک از لحاظ جسمی و مهارتی نیاز به تمرین و تکرار و مربی شایسته دارد. از آنجاکه والدین بهترین مربی کودکان هستند رعایت نکات زیر برای پرورش مهارت‌های حسی - حرکتی، کلامی، عاطفی، اجتماعی و خلاقیت کودک حائز اهمیت است.

۱ - آموزش مواردی همچون پوشیدن و درآوردن لباس، رعایت نظم و نظافت، خوردن صحیح غذا و رعایت آداب اسلامی آن، مسواک زدن، استفاده صحیح از وسایل و اسباب‌بازی‌ها و تعامل سالم و صحیح با گروه همسالان و بازی‌های صحیح با آنان، به کودک.

۲ - قرار دادن کودک در معرض تجارب و محبت و مصاحبت با والدین.

۳ - کسب تجارب سمعی و بصری و مهارت‌های لازم در تشخیص اندازه‌ها، شکل‌ها، رنگ‌ها و صداها، مختلف.

۴ - تربیت حس شنوایی کودک و آموزش جملات و لهجه‌های مختلف و یادگیری معانی و مفاهیم گوناگون برای صحبت کردن و ارتباط کلامی بهتر.

۵ - کمک به کودک برای بیان صحیح افکار و نظریاتش.

۶ - کوشش در بهره‌گیری از فکر و اندیشه و ارائه قدرت تفکر در فعالیت‌های گروهی و توسعه اطلاعات عمومی و یافتن راه‌حل مناسب برای هر مشکل.

۷ - ایجاد عادات مفید و مؤثر در زمینه‌های بهداشتی و زندگی مانند روش‌های صحیح مسواک زدن، شانه کردن مو، غذا خوردن، استراحت و نظم و تمیزی و درک اهمیت سلامت و ایمنی در کارها. (به کودک یاد داده شود که بازی‌های خطرناک برای سلامت او زیان‌آور است، برای انجام این کار می‌توان از داستان‌ها و شعرهای مختلف استفاده کرد.)

۸ - آموزش کنترل احساسات و هیجانات و تحمل سختی‌ها و شکست‌ها و پیدا کردن توانایی برخورد مطلوب با مسائل مختلف و کنترل رفتارهای پرخاشگرانه در برابر ناکامی‌ها مانند جیغ زدن، لجبازی کردن و پرت کردن اشیاء مختلف.

۹ - آمادگی و ایجاد توانایی برای درک حقوق خود و دیگران و رعایت این حقوق و دفاع از حق خود.

۱۰ - احترام به گروه همسالان و بزرگ‌ترها و کسب مهارت در برقراری ارتباط با دیگران و معرفی خود و پاسخ به سؤالات دیگران.

۱۱ - آمادگی و تمایل پیدا کردن کودک برای شرکت در فعالیت‌های هنری، ورزشی، قرآنی، دینی و اجتماعی مطابق ذوق و سلیقه کودک. (افروز، ۱۳۸۴: ۵۶).

۱۲ - در این دوره پدر برای فرزند مظهر کمال است، پس آرامش، صبر، نیک گفتاری، خوش اخلاقی و تغافل پدر برای کودک دارای اثرات شخصیتی است و کودک خود را مطابق با الگوی پدر تنظیم می‌کند.

امام باقر علیه السلام می‌فرمود: «یحفظ الاطفال بصلاح آبائهم؛ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۷۸) مصونیت اطفال از خطرات و انحرافها در پرتو صلاحیت و شایستگی پدران آنها است.»

اسحق بن عمار از امام صادق (علیه السلام) شنیده است که فرموده: «انّ الله لیفلح بفلاح الرجل المؤمن ولده و ولد ولده؛ (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۷۸) با فلاح و رستگاری مردان باایمان، خداوند فرزندان و فرزندزادگان آنها را خوشبخت و رستگار می‌کند.» خداوند در قرآن شریف فرموده است:

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ؛ (طور: ۲۱) کسانی که ایمان آوردند و فرزندانشان به پیروی از آنان ایمان اختیار کردند، فرزندانشان را (در بهشت) به آنان ملحق می‌کنیم؛ و از (پاداش) عملشان چیزی نمی‌کاهیم؛ و هر کس در گرو اعمال خویش است.»

«روی عن التّبیّ صلی الله علیه و آله: انه نظر الی بعض الاطفال فقال: ویل لأولاد آخر الزّمان من آبائهم. فقیل یا رسول الله من آبائهم المشرکین، فقال لا من آبائهم المؤمنین لا یعلّمونهم شیئا من الفرائض و اذا تعلّموا اولادهم منعوهم و رضوا عنهم بعض یرسیر من الدّنیاء فأنّا منهم بریء و هم منی برآء؛ (نوری، ۱۴۰۸: ۶۲۵) رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) بعضی از کودکان را دید و فرمود: وای بر فرزندان آخر زمان از پدرانشان. عرض شد یا رسول الله از پدران مشرک آنها، فرمود نه بلکه از پدران مسلمان شان که هیچ چیز از فرایض مذهبی را به آنان نمی‌آموزند و اگر خود فرزندان پاره‌ای از مسائل دینی را فراگیرند آنها را از اداء این وظیفه مقدس بازمی‌دارند و تنها به این قانع هستند که فرزندانشان متاع ناچیزی از دنیا به دست آورند، من از این قبیل پدران بری هستم و آنان نیز از من بیزارند.»

۵. نتیجه‌گیری

همچنان که تعلیم و تربیت و آموزش در کودکی است که نقش بر سنگ است تربیت دینی نیز در کودکی است که اثرات پایداری در شخصیت فرد می‌گذارد. در تاریخ هم این حقیقت تجربه شده که افرادی که یک‌دفعه در بزرگسالی متحول شده و دست‌به‌کارهای بزرگ مخصوصاً در زمینه ی اصلاح و تربیت خویش زده‌اند، ریشه در آموزش و تربیتی داشته‌اند که در دوران کودکی آنها توسط والدین دلسوز و یا معلمی مهذب راستین صورت گرفته است.

بنابراین آگاهی‌های دینی درست و متناسب با نیازهای کودکان، نقش مهمی در سرنوشت آینده آنان ایفا می‌کند، زیرا بنیاد شخصیت انسان را فکر و فرهنگ او می‌سازد و اگر این فکر مبتنی بر آگاهی‌های مستند و مستدل دینی باشد زندگی جهت دینی و الهی پیدا می‌کند. از این‌رو تعلیم مسائل دینی و احکام مذهبی به کودکان، در روشن‌فکری ذهن آنان و ایجاد علاقه به امور دینی و استواری در دین بسیار حائز اهمیت است، همچنین از آنجا که اسلام، برای نوزاد فطرت توحیدی قائل است، دستورات اسلام در تربیت کودک مبتنی بر نگرش خاص او نسبت به انسان است. از این جهت از همان آغاز تولد دسته‌ای از وظایف تحت عنوان مستحب و واجب را مطرح نموده است که والدین خصوصاً پدر به‌عنوان سرپرست خانواده و ولی کودک پیش از هر کس دیگر بایستی بر حسن اجرای آنها نظارت داشته و یا آنها را اجرا نماید.

این وظایف عبارت‌اند از: الف - تلقین شعائر دینی به نوزاد، شامل: گفتن اذان در گوش راست و اقامه در گوش چپ نوزاد در لحظات اولیه تولد، کام برداری (تحنیک) به آب فرات و تربت سیدالشهدا (علیه‌السلام)، غسل مولود، نهادن نام نیکو که در روایات از حقوق فرزند بر پدر و به‌عنوان اولین نیکی پدر در حق فرزند از آن نام‌برده شده است. ب - برگزاری آداب و رسوم دینی در روز هفتم ولادت نوزاد شامل: تراشیدن موی سر نوزاد وهم وزن آن طلا یا نقره صدقه دادن، ختنه کردن نوزاد پسر، ولیمه دادن و عقیقه کردن. ج - فراهم آوردن امکان تغذیه نوزاد با شیر مادر به‌عنوان یک حق طبیعی برای فرزند.

تربیت دینی بعد از دوران نوزادی: از سال دوم به بعد حس کنجکاوی کودک سبب می‌شود که همواره از سرچشمه و علل چیزها پرسش کند و در این‌زمان، بهترین آمادگی برای پذیرش ایمان و مسائل مذهبی وجود دارد. پس چه‌بهرتر که والدین الگوی عملی فرزند خویش قرار گیرند و بذریه‌داری و اخلاق شایسته را در قلب فرزند خویش بکارند و آموزش‌های لازم را به او بدهند. البته روش‌ها و رهنمودهایی که ذکر گردید تنها با توکل بر خدای تعالی و استعداد از قدرت لایزال حق توفیق عمل و تحقق می‌یابد و مثمر ثمر می‌گردد. بنابراین پدر و مادر بیش از هر چیز و توأم با هر تلاشی باید چشم به امداد و عنایات ویژه حضرت حق بدوزند و با دعا و تضرع توفیق داشتن فرزند صالح را خواستار شوند، در حق فرزندشان دعا کنند و از خدای تعالی استعانت بطلبند تا بتوانند رفتاری پیامبرگونه با فرزندان خویش داشته باشند تا در این رهگذر فرزندشان پیامبر صفت بار بیاید. (انشاءالله)

۶. پی نوشت

۱. روان نژندی به اختلالات روانی خفیف و طبیعی گفته می‌شود و فرد خودش از آن آگاه است و رنج می‌برد و مدام نسبت به وجود و اعمال خود، احساس گناه و حقارت می‌کند.
۲. روان پریشی نوعی نابسامانی روانی است که فرد مبتلا با دنیای واقعی ارتباط برقرار نمی‌کند و درک صحیحی از واقعیات ندارد مثل بیمارانی که دچار توهم و جنون هستند.
۳. مقصود از این تعبیر زدن انگشت سبابه به تربت امام حسین (علیه السلام) و زدن آن به کام نوزاد است.

۷. منابع

قرآن کریم (ترجمه استاد فولادوند)

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۶)، *ثواب الاعمال و عقاب الاعمال*، قم، دارالشریف رضی، چاپ دوم.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۷)، *من لا یحضره الفقیه*، تهران، صدوق، چاپ اول.
- افروز، غلامعلی (۱۳۸۴)، *روانشناسی و تربیت کودکان و نوجوانان*، تهران، انجمن اولیا و مربیان، چاپ دهم.
- امیرحسینی، خسرو (۱۳۹۱)، *خانواده خوشبخت، فرزند موفق*، تهران، عارف، چاپ هشتم.
- باهنر، ناصر (۱۳۸۰)، *آموزش مفاهیم دینی همگام با روانشناسی رشد*، تهران، بین‌الملل، چاپ دوم.
- بروجردی، حسین (۱۴۲۹)، *جامع احادیث شیعه*، تهران، فرهنگ سبز، چاپ اول.
- بهشتی، محمود (۱۳۸۲)، *خانواده و کودک*، اصفهان، مانی، چاپ چهارم.

- حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹)، *وسائل الشیعه*، قم، مؤسسه آل البیت (علیهم السلام)، چاپ اول.
- طبرسی، حسن ابن فضل (۱۴۱۲)، *مکارم الاخلاق*، قم، دارالشریف رضی، چاپ چهارم.
- فیض کاشانی، محمد محسن (۱۴۰۶)، *الوافی*، اصفهان، کتابخانه امیرالمؤمنین (علیه السلام)، چاپ اول.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۷)، *کافی*، تهران، دارالکتب اسلامی، چاپ چهارم.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳)، *بحار الانوار*، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، چاپ دوم.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴)، *مرآة العقول فی شرح اخبار الرسول*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم.
- مروجی طبسی، محمدجواد (۱۳۸۳)، *حقوق فرزندان در مکتب اهل بیت (علیهم السلام)*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ هجدهم.
- نوری، حسین بن محمدتقی (۱۴۰۸)، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، قم، مؤسسه آل البیت (علیهم السلام)، چاپ اول.
- وینی کات، دی دبلیو (۱۳۸۵) *مادران جوان و نیاز نوزادان*، کربلایی نوری، اشرف، تهران، دانش، چاپ اول.